

# ลำนาล้านนา: ความทรงจำและขนบวรรณศิลป์ของกวีนิพนธ์พื้นถิ่นร่วมสมัย\*

## Lamnam Lanna: Memory and Literary Convention in Contemporary Local Poetry

ปาริชาติ โพธิ<sup>1</sup>  
Parichart Pothi<sup>1</sup>

Received: 22 June 2022

Revised: 7 September 2022

Accepted: 26 September 2022

### บทคัดย่อ

บทความนี้มีจุดมุ่งหมายวิเคราะห์กวีนิพนธ์พื้นถิ่นร่วมสมัย เรื่อง ลำนาล้านนา ผ่านกรอบแนวคิดความทรงจำและขนบวรรณศิลป์ ผลการศึกษาสรุปได้ว่า เอื้อ มณีรัตน์ ได้ประพันธ์บทกลอนประกอบด้วย กลอนสุภาพ จำนวน 731 บท และโคลงในบทปัจฉิมลิขิต จำนวน 2 บท ที่แสดงความทรงจำและทรรศนะในเรื่องราวของ 8 จังหวัดภาคเหนือของไทย ทั้งในส่วนที่เป็นความทรงจำทางสังคมและวัฒนธรรม ได้แก่ ความทรงจำต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ความทรงจำทางประวัติศาสตร์ ความทรงจำทางสังคมล้านนา และความทรงจำกับอัตลักษณ์วัฒนธรรมล้านนา ด้านขนบวรรณศิลป์มีลักษณะเด่นทั้งในระดับคำและระดับความ เน้นการใช้คำ และการใช้ความที่เข้าใจง่าย สื่อความหมายชัดเจน และนิยมเล่นสัมผัสเพื่อให้เกิดความไพเราะ สละสลวยทั้งในด้านเสียงและความหมาย เหนือสิ่งอื่นใด กวีได้แสดงความจงรักภักดีและความซาบซึ้งในพระมหากษัตริย์คุณของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร และสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ออกมาเป็นบทกวีเพื่อเป็นมงคลแก่ชีวิตและยกย่องเทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสำคัญ

**คำสำคัญ:** ลำนาล้านนา, ความทรงจำ, ขนบวรรณศิลป์, กวีนิพนธ์พื้นถิ่นร่วมสมัย

### Abstract

This article aimed to analyze the contemporary local poetry titled “Lamnam Lanna” through the framework of memory and literary convention. The results showed that Uae Maneerat wrote a literature consisting of 731 poems and 2 poems in the final destiny of the literature, and expressed the memory and views on the stories of the 8 northern provinces of Thailand. The poet has also shown the memory of monarchy, historical memory, Lanna social memory, and identity of Lanna cultural memory. In the literary convention, word and sentence are

\* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัย เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมพื้นถิ่นร่วมสมัย : ลำนาล้านนา” โดยได้รับทุน สนับสนุนการวิจัยจากคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา ประจำปีงบประมาณ พ.ศ.2565

<sup>1</sup> อาจารย์สาขาวิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา, อีเมล: Parichart.po@up.ac.th

<sup>1</sup> Lecturer in Thai Language Department, School of Liberal Arts, University of Phayao, E-mail: Parichart.po@up.ac.th

dominant in this literature in which words are easy to understand, have clear meaning, and smooth either voice or meaning. Furthermore, the poet expressed his loyalty and appreciation for his Majesty King Phra Bat Somdet Phra Boromchanakathibet Maha Bhumibol Adulyadej Maharai Borommanatbophit and Somdet Phra Srinagarindra Borommaratchachonnani to be auspicious for life and to honor the monarchy.

**Keywords:** Lamnam Lanna, memory, literary convention, contemporary local poetry

## บทนำ

กวีนิพนธ์เป็นงานศิลปะการประพันธ์ที่ทรงคุณค่า สร้างสรรค์ขึ้นโดยอาศัยความงามทางวรรณศิลป์ของกวีที่คัดสรรและถ่ายทอดความงามทางภาษาด้วยถ้อยคำ จังหวะลีลา การใช้เสียงสัมผัส และกวีโวหาร ที่กระชับอารมณ์มากกว่าภาษาธรรมดา จึงทำให้ผู้อ่านได้เข้าใจ ได้ขบคิด และคุณค่าไปพร้อมกับความสุนทรีภาพ ดังที่ กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ (2551) ได้กล่าวว่า “วรรณคดีกวีนิพนธ์นั้น นอกจากจะมีความงามด้านภาษาและมีความไพเราะแล้ว ยังมีคุณค่าอื่นๆ อีกมาก เป็นต้นว่าให้ความเพลิดเพลินให้คติชีวิต ให้ความรู้ทั้งในอดีตและปัจจุบัน...วรรณคดีจะเป็นเครื่องเปิดหูเปิดตา เปิดจิตใจของผู้อ่านให้กว้างขึ้น”

“ลำนาล้านนา” เป็นกวีนิพนธ์พื้นถิ่นร่วมสมัย ผลงานการประพันธ์ของ เอื้อ มณีรัตน์ ปรากฏในท้องถื่นพะเยาในปี พ.ศ.2543 จากกระทรวงวัฒนธรรม ได้ถ่ายทอดพระศนะและความทรงจำที่มีต่ออาณาจักรล้านนา หรือ 8 จังหวัดภาคเหนือของประเทศไทย ได้แก่ เชียงราย เชียงใหม่ พะเยา แพร่ น่าน แม่ฮ่องสอน ลำพูน และลำปาง ผ่านการนำเสนอในรูปแบบบทกลอนลำนานาที่พรรณนาเรื่องราวสถานที่สำคัญ แหล่งท่องเที่ยว บุคคลสำคัญ ประวัติศาสตร์ และการสอดแทรกเนื้อหาวรรณคดีเรื่อง ลิลิตพระลอ ตลอดทั้ง การแสดงความจงรักภักดี และความซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระ

พระบรมชนกนาถ เบตร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร และสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เพื่อเป็นมงคลแก่ชีวิต

เอื้อ มณีรัตน์ กวีชาวล้านนาได้รับแรงบันดาลใจและสืบทอด ‘ชนบ’ จากบรมครูกวีโบราณสุนทรภู่ อาทิ ขบนิยมในการประพันธ์ ขบด้านวรรณศิลป์ และพัฒนาจนกลายเป็นชนบอัตลักษณ์ของกวี จึงทำให้ผลงานการประพันธ์มีลีลาแนวกลอนอ่อนหวาน การเน้นคำ การเล่นเสียงสัมผัสที่มีความไพเราะงดงาม เนื้อหาที่น่าสนใจ และคุณค่าทางอารมณ์ที่ผู้อ่านสามารถซึมซาบสุนทรีรสที่หลากหลาย ประกอบทั้ง ผู้ประพันธ์ปรารถนาการอนุรักษ์ให้ผลงานการประพันธ์ประเภทบทกลอนลำนานาและเรื่องราวของ 8 จังหวัดภาคเหนือได้คงอยู่สืบไป ดังคำกลอนที่ว่า

ลำ พังเพียงอาดมเอื้อ มณีรัตน์  
 นำ เรื่องราวสารพัด แพรไว้  
 ลำน นาแปดจังหวัด เวียนทั่ว ถึงแอ  
 นา เนกสารัตถ์ล้ำ ส่องพื้นภูมิเหนือ  
 (เอื้อ มณีรัตน์, 2541)

กวีนิพนธ์ “ลำนาล้านนา” ประกอบด้วยคำกลอนสุภาพจำนวน 731 บท และคำโคลงสี่สุภาพจำนวน 2 บทในบทปัจฉิมพจน์ ที่มีทั้งความงามทางภาษา มีตัวบทสมบูรณ์ อุดมคุณค่าทางวรรณศิลป์ สังคม และวัฒนธรรมล้านนา ซึ่งกลั่นกรองมาจากความทรงจำและอัจฉริยภาพ

ด้านการประพันธ์ของกวี แต่แพร่หลายอยู่ในวงแคบ ยังไม่มีการศึกษาเชิงวิชาการในเนื้อหาตัวบท

การศึกษาวรรณกรรมผ่านมุมมองความทรงจำจึงเผยให้เห็นว่านักประพันธ์เลือกจดจำเรื่องราวในอดีต เพื่อสร้างความทรงจำที่วรรณกรรมส่งผ่านถึงกัน เป็นข้อได้เปรียบที่ผู้ศึกษาจะถูกพาออกจากการจดจ่อกับตัวบทไปสู่การทำงานภาคสนาม ได้แก่ การรวบรวมประวัติศาสตร์บอกเล่า การเยี่ยมชมพื้นที่ความทรงจำต่างๆ เช่น อนุสาวรีย์ หรือบุคคลที่เกี่ยวข้องกับตัวบทที่ศึกษา (นันทนัย ประสานนาม, 2561) ทำให้ความทรงจำนั้นปรากฏอยู่อย่างต่อเนื่องในสังคมอันเกิดจากการจัดวางและการสร้างพื้นที่ความทรงจำขึ้นมาทำให้ความทรงจำเกี่ยวกับอดีตมีความชอบธรรม มีหลักฐานสนับสนุนเป็นที่เข้าใจและเกิดประโยชน์ต่อการอธิบายอดีตการศึกษาในครั้งนี้จึงวิเคราะห์ความทรงจำและชนบวรณศิลป์ที่ถ่ายทอดผ่านตัวบทเรื่องลำนาล้านนา เพื่อเป็นการอนุรักษ์ ส่งเสริม และเผยแพร่กวีนิพนธ์พื้นถิ่นร่วมสมัยสู่สังคมต่อไป

## วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาความทรงจำที่ปรากฏในกวีนิพนธ์พื้นถิ่นร่วมสมัยเรื่อง ลำนาล้านนา
2. เพื่อศึกษาชนบวรณศิลป์ของกวีนิพนธ์พื้นถิ่นร่วมสมัยเรื่อง ลำนาล้านนา

## วิธีการศึกษา

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการวิเคราะห์เนื้อหาเอกสารหรือตัวบท แล้วนำเสนอผลการศึกษารูปแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive analysis) โดยมีระเบียบวิธีการศึกษาดังนี้

1. ศึกษารวบรวมข้อมูลตัวบทกวีนิพนธ์เรื่องลำนาล้านนา และแนวคิดทฤษฎีที่

เกี่ยวข้องกับแนวคิดความทรงจำ และแนวคิดชนบวรณศิลป์

2. อ่านทำความเข้าใจตัวบทเรื่องลำนาล้านนาอย่างละเอียด
3. วิเคราะห์ลำนาล้านนา 2 ประเด็น คือ ความทรงจำที่ปรากฏ และชนบวรณศิลป์ที่ปรากฏ
4. สรุปผล อภิปรายผล และเสนอแนะ

## ผลการศึกษา

ลำนาล้านนาเป็นผลงานการประพันธ์ของเอื้อ มณีรัตน์ โดยกำเนิดเป็นชาวจังหวัดเชียงราย ดังบทประพันธ์ที่ว่า “นับแต่ปีสองสี่เจ็ดศูนย์โน้น เกิดไกลโพ้นภาคเหนือพูดเกือไก่อ กินข้าวหนึ่งน้ำพริกห้ามาแต่ไร แสนสุขใจอยู่สถานถิ่นล้านนา” (เอื้อ มณีรัตน์, 2541)

จุดมุ่งหมายของการประพันธ์เรื่องนี้กวีกล่าวไว้ว่า “จักร้อยรำคำกลอนอักษรศิลป์ เป็นตำนานขานขับศัพท์ระบิลสืบชีวินวรรณวงศ์ดำรงเรื่อง ตามแบบบทพจมานบุราณปราชญ์ ผู้ฉลาดเกลากลอนสุนทรพิเือง ทานพากเพียรเขียนกวีเป็นศรีเมือง จนลือเลื่องโลกรู้ไม่ดูเบา” (เอื้อ มณีรัตน์, 2541) กล่าวคือ เพื่อเป็นเกียรติยศแก่วงศ์ตระกูลและกราบรำลึกถึงบรมครูแห่งบทกลอนสุนทรภู์ที่เป็นแรงบันดาลใจในการประพันธ์ ด้านช่วงเวลาการประพันธ์ กวีกล่าวไว้ว่า “เขียนลำนาล้านนาจนมาถึง วันที่หนึ่งกันยายนต้นเดือนใหม่รวมหกสิบเก้าวันล่วงครุไร” (เอื้อ มณีรัตน์, 2541) กวีแต่งเสร็จสมบูรณ์เมื่อวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2539 รวมใช้เวลาในการประพันธ์จำนวน 69 วัน

ลำนาล้านนามีรูปแบบการนำเสนอเนื้อหา กล่าวถึงข้อมูล 8 จังหวัดภาคเหนือของประเทศไทยหรือที่เรียกว่า “ล้านนา” ตามลำดับ ได้แก่ เชียงราย พะเยา ลำปาง ลำพูน แพร่ น่าน แม่ฮ่องสอน และเชียงใหม่ โดยการนำเสนอข้อมูล

ไว้ 3 ลักษณะ ได้แก่ 1) การเล่าประวัติความเป็นมาของบ้านเมือง วัดถุ สิ่งก่อสร้าง บุคคลสำคัญ สถานที่และธรรมชาติของในแต่ละท้องถิ่น 2) การกล่าวบรรยายลักษณะและรายละเอียดของสิ่งที่กวีได้พบเห็น ประกอบกับความรู้สึกรู้สึกนึกคิดที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สำคัญ และ 3) การบรรยายเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ และความทรงจำจากประสบการณ์ที่กวีได้รับรู้ด้วยตนเอง

การศึกษาความทรงจำและขนบวรรณศิลป์ของกวีนิพนธ์พื้นถิ่นร่วมสมัย ที่ถ่ายทอดผ่านตัวบทเรื่องลำนำลำนา ปรากฏผลการศึกษาดังนี้

### 1. ลำนำลำนา: พื้นที่ความทรงจำทางสังคมและวัฒนธรรม

ความทรงจำถูกสร้างหรือสร้างขึ้นใหม่ภายใต้บริบททางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมที่ห้อมล้อมแต่ละตัวปัจเจกและสังคม ความทรงจำเป็นส่วนการจดจำ (Re-membering) ที่ประมวลข้อมูลในปัจจุบันกับชุดความคิดและหลักฐานต่างๆ ที่หลงเหลือของอดีต แปรเปลี่ยนในทุกครั้งที่รื้อฟื้น โดยผันแปรตามสถานการณ์ในปัจจุบัน (นิทรนัย ประสานนาม, 2557) ความทรงจำไม่ว่าจะเป็นปัจเจกบุคคลหรือความทรงจำร่วมต่างมีพื้นที่ความทรงจำเช่นเดียวกัน แต่ต่างกันที่ความทรงจำเป็นพื้นที่ส่วนตัวของกวีต้องยึดโยงกับความทรงจำของกวีเป็นหลัก ส่วนความทรงจำร่วมเป็นสิ่งสร้างทางสังคมอยู่ในรูปแบบของชุมชนความทรงจำ (Tanabe & Keyes, 2002)

เมื่อพินิจลำนำลำนาพบว่า อุดมด้วยความทรงจำของกวีที่มีต่อสังคมไทยและสังคมลำนานาที่เห็นได้ชัดเจนน 4 ประการ ดังนี้

#### 1. ความทรงจำต่อสถาบันพระมหากษัตริย์

สถาบันพระมหากษัตริย์มีบทบาทและมีความสำคัญต่อสังคมไทยสืบเนื่องกันมาตั้งแต่ใน

สมัยอดีต ตราบจนปัจจุบัน และในอนาคต เรื่อง “ลำนำลำนา” กวีมีความทรงจำและได้ถ่ายทอดความรักเทิดทูน ความจงรักภักดี และความซาบซึ้งต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ไทย กล่าวรายละเอียดดังนี้

1.1 สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พระองค์มีพระนามที่นิยมเรียกกันทั่วไปว่า “สมเด็จพระย่า” กวีได้บรรยายความทรงจำที่ได้รับรู้พระราชกรณียกิจของพระองค์ท่าน ดังเช่น ด้านงานอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่พระองค์ทรงฟื้นฟูฟื้นฟูผืนป่าบนดอยตุง จังหวัดเชียงรายให้กลับมามีสภาพดีดังเดิม ดังบทประพันธ์ที่ว่า

เห็นดอยตุงสูงลิ่วในทิวเมฆ

ดูวิเวกวังนวิเวศน์สมเด็จพระย่า

ครั้งพระองค์ยังดำรงพระชนมา

ทรงอุตสาหสร้างสรรให้ยรรยง

(เอื้อ มณีรัตน์, 2541)

ด้านการแพทย์และสาธารณสุขทรงก่อตั้งหน่วยแพทย์อาสาสมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาล หรือที่พระราชทานชื่อย่อ “พอ.สว.” ขึ้นเพื่อดูแลรักษาประชาชนที่อยู่ห่างไกลความเจริญ ดังความว่า “ทรงช่วยเหลือเจือจานประทานสุขบรรเทาทุกข์ทวยชนกุศลแสน หลายสิบปีที่เสด็จประเวศแดน ทรงใช้แผนแพทย์อาสาพยาบาล” (เอื้อ มณีรัตน์, 2541)

สมเด็จพระบรมราชชนนี ทรงพระประชวรโรคพระหทัย และเสด็จสวรรคต เมื่อวันอังคารที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ.2538 รวมพระชนมายุ 94 พรรษา แม้สมเด็จพระย่าจะจากประชาชนชาวไทยไป 27 ปีแล้ว แต่ความทรงจำในพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ ก็ยังทรงแจ่มชัดในความทรงจำของกวีและประชาชนชาวไทยตราบจนนิรันดร์

1.2 พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีที่ทรงครองราชสมบัติอย่างยาวนาน ตลอดรัชสมัยของพระองค์ทรงอุทิศเพื่อบ้านเมืองและราษฎร กวียู่ร่วมสมัยของพระองค์จึงมีความทรงจำในเหตุการณ์และพระราชกรณียกิจที่สำคัญ ได้แก่ พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระตำหนักภูพิงค์ ราชนิเวศน์ ที่จังหวัดเชียงใหม่เพื่อทรงงาน และเยี่ยมเยียนประชาชนในภูมิภาคภาคเหนือ ดังบทประพันธ์ที่ว่า

ยอดศิริที่ตั้งวังประทับ

สูงระดับเมฆมัวสลับไศล

พระตำหนักภูพิงค์ยังดูไป

ปลาบปลื้มใจทั่วหน้าประชาชนี

น้ำพระทัยในหลวงทรงห่วงราษฎร

ไม่ยอมขาดภารกิจนิจันฉัย

จึงองค์พระมหาราชประพาสไป

เยี่ยมชาวไทยทุกเหล่าหลายเผ่าพันธุ์

(เอื้อ มณีรัตน์, 2541)

นอกเหนือจากนี้ กวีได้บรรยายความทรงจำจากประสบการณ์ และการรับรู้เหตุการณ์ของช่วงเวลานั้นในสังคม ที่พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้มีพระอัจฉริยภาพสูงส่ง ทรงเป็นทั้งนักประดิษฐ์คิดค้นและนักพัฒนา ผลงานที่ประจักษ์ คือ เทคโนโลยีการทำฝนเทียม ที่ว่า “เพราะอาศัยใช้วิชาวิทยาศาสตร์ เหลือประหลาด น้ำฝนหล่นเป็นสาย ข้าวที่เหี่ยวเฉาขึ้นกลับคืนคลาย ไม่ยืนตายก็เพราะองค์พระทรงชัย” (เอื้อ มณีรัตน์, 2541) ผลงานประดิษฐ์คิดค้นอื่นๆ เช่น กังหันน้ำชัยพัฒนา ที่ว่า “เมื่อแม่น้ำลำคลองบึงหนองเนา พระบรรเทามลพิษคิดแก้ไข ทรงประดิษฐ์

คิดค้นเครื่องกลไล กังหันชัยพัฒนาราคาเยา” (เอื้อ มณีรัตน์, 2541)

พระองค์ทรงมีพระปรีชาสามารถและการบำเพ็ญพระราชกรณียกิจน้อยใหญ่นานัปการ โดยมีได้คำนึงประโยชน์สุขส่วนพระองค์ แม้พระองค์จะเสด็จสวรรคตและระยะเวลาล่วงเลยมาจวบจนปัจจุบัน แต่เหล่าพสกนิกรยังคำนึงถึงพระมหากษัตริย์คุณเสมอมาไม่เสื่อมคลาย และพระองค์จะอยู่ในความทรงจำของปวงชนชาวไทยไปตลอดกาล

## 2. ความทรงจำทางประวัติศาสตร์

การนำเสนอเรื่องราวทางประวัติศาสตร์มาจากการศึกษาเอกสารและความทรงจำของกวีที่ถ่ายทอดผ่านการประพันธ์ ภาพแห่งความทรงจำจึงไม่ได้มองประวัติศาสตร์ว่าเป็นความจริงแท้ หากแต่เป็นเพียงภาพแทนเหตุการณ์และบุคคลในประวัติศาสตร์ความทรงจำจึงเป็นสิ่งที่มีความพลวัต กวีนิพนธ์เรื่องลำนาล้านนา กวีได้นำเสนอไว้ 2 ประเด็น ได้แก่ ความทรงจำทางประวัติศาสตร์ไทยและความทรงจำทางประวัติศาสตร์ล้านนา ดังนี้

2.1 ความทรงจำทางประวัติศาสตร์ไทย กวีได้บรรยายเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ไทยในแง่มุมบริบทสังคมการเมืองที่ผู้ประพันธ์เลือกมาผลิตซ้ำให้เห็นความทรงจำทางสังคมที่มีเนื้อหาความขัดแย้งทางอำนาจร่วมกันอีกครั้ง ดังเนื้อเรื่องเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ฝ่ายเอเชียประเทศญี่ปุ่นประกาศสงครามกับฝ่ายพันธมิตร ในวันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ.2484 ประเทศญี่ปุ่นจึงได้ยกพลขึ้นแผ่นดินไทยทางฝั่งชายทะเลภาคใต้ของประเทศไทย และปะทะสู้รบกันอย่างรุนแรง ที่ว่า “ปีแปดสี่มีสงครามลูกกลมใหญ่ ประเทศไทยพลอยถูกโดนลูกหลง ญี่ปุ่นบุกกรร่ำด้วยจ่านอง ประสงค์ส่งบรรดาชาญโร....” (เอื้อ มณีรัตน์, 2541)

นอกจากนี้ กวีได้บรรยายความทรงจำทางประวัติศาสตร์ในบริบทการเมืองร่วมสมัยอีกตอน จากเหตุการณ์นี้สันติและนักศึกษาต่อสู้ทางการเมืองเพื่อเรียกร้องประชาธิปไตยจากฝ่ายปกครองบ้านเมืองในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ที่ว่า “เหมือนครั้งนักศึกษาเข้าป่าสู้ คัดกอบกู้ประเทศชาติใจอาหยาญ” (เอื้อ มณีรัตน์, 2541) ความทรงจำทางประวัติศาสตร์ที่ถ่ายทอดผ่านตัวบทของกวีนิพนธ์จึงฉายภาพการสื่ออำนาจทางการเมืองและวรรณกรรมในฐานะเครื่องมือการผลิตซ้ำความทรงจำได้เป็นอย่างดี

2.2 ความทรงจำทางประวัติศาสตร์ล้านนา เป็นความทรงจำจากการศึกษาเรื่องราวและตำนานผ่านการศึกษาจากเอกสาร ดังนี้

ล้านนาคุดตัน (พ.ศ.1839-1898) กวีกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรล้านนาและอาณาจักรสุโขทัยที่พ่อขุนงำเมืองแห่งเมืองพะเยา และพ่อขุนรามคำแหงแห่งสุโขทัยทรงเป็นพระสหายกัน ดังบทประพันธ์ว่า “ตามตำนานท่านว่าพญาร่วง กลับเมืองหลวงสุโขทัยได้ไธสวรรคค์ ทรงคำนึงถึงสหายไม่วายวัน เตรียมพลพลขันธ์ อยู่ยักคัก...ถึงพะเยาเข้าประทับที่รับรอง กษัตริย์สองแสนเกษมเปรมพระทัย” (เอื้อ มณีรัตน์, 2541) ฝ่ายพญางำเมืองและพญามังราย ทรงเป็นพระญาติสืบสายเลือดร่วมต้นตระกูลเดียวกัน คือ ปู่เจ้าลาวจก ราชวงศ์เชียงแสน กวีจึงบรรยายถึงความสัมพันธ์ที่ว่า “เมื่อมังรายหมายรุกบุกกระหน่ำ ล่วงเลยล้ำแดนพะเยาเข้าโถมจู่ ขุนงำเมืองมิได้เห็นเป็นศัตรู ทรงต้อนรับขับสู้เสวนา...” (เอื้อ มณีรัตน์, 2541) ความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันของกษัตริย์ทุกพระองค์ ทั้งพ่อขุนงำเมืองแห่งเมืองพะเยา พ่อขุนรามคำแหงแห่งเมืองสุโขทัย และพ่อขุนมั่งรายแห่งเมืองเชียงราย จึงทรงทำสัญญาทางไมตรีต่อกัน ณ ริมฝั่งแม่น้ำอิง จังหวัดพะเยา เพื่อเป็นสัญญาทางการเมืองที่ทั้งสาม

พระองค์จะไม่รุกรานกันในทางสงคราม ที่ว่า

จึงจัดงานการพิธีที่ศักดิ์สิทธิ์  
เพื่อผูกมิตรสามกษัตริย์ตัดปัญหา

ให้เชิญขุนมั่งรายสหายมา

สามพญานั่งอิงหลังผิงกัน

(เอื้อ มณีรัตน์, 2541)

ความทรงจำทางประวัติศาสตร์จึงเป็นเรื่องราวที่สัมพันธ์กับเหตุการณ์ในอดีต ที่ล้วนแล้วแต่มิใช่ของการผลิตซ้ำความทรงจำทางสังคมให้คนรุ่นใหม่ได้ซึมซับ และเห็นสภาพเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ของเรื่องราวและบุคคลในอดีตเพื่อการคงไว้และการมองประวัติศาสตร์ในฐานะที่เป็นประวัติศาสตร์นิพนธ์หรือสิ่งประกอบสร้างทางสังคม และส่งต่อความทรงจำจากรุ่นสู่รุ่นสืบไป

### 3. ความทรงจำทางสังคมล้านนา

ความทรงจำทางสังคมล้านนาที่ปรากฏในกวีนิพนธ์ “ล้านนาล้านนา” จำแนกได้ 2 กลุ่มคือ บุคคลสำคัญในพื้นที่ล้านนา และธรรมชาติสาธารณะสำคัญในพื้นที่ล้านนา ดังนี้

3.1 บุคคลสำคัญในพื้นที่ล้านนา กวีกล่าวถึงความทรงจำเกี่ยวกับบุคคลในสถานภาพต่างๆ ได้แก่ วีรบุรุษ พระมหากษัตริย์ และพระสงฆ์ ดังนี้

ตัวอย่างวีรบุรุษในตำนานล้านนา เช่น เจ้าพ่อประตูผา จังหวัดลำปาง ผู้พลีชีพขับไล่ศัตรูพม่าที่รุกรานแผ่นดินล้านนา ดังข้อความที่ว่า “อันช่องเขาเจ้าพ่อประตูผา เลื่องลือว่าทรงฤทธิ์ ศักดิ์สิทธิ์แสน อยู่ช่องแคบแบบคายเป็นปลายแดน ของเขตแคว้นเขาลงค์แต่ปางบรรพ์ ชรอยมีวีรชนผจญศึก หัวหาญอีกป้องป้อมอยู่ที่นั่น...” (เอื้อ มณีรัตน์, 2541)



จังหวัดพะเยา กวีกล่าวถึงขุนเจือง  
ธรรมิกราช พระมหากษัตริย์ลำดับที่ 2 แห่งเมือง  
พะเยา ผู้ซึ่งเป็นนักรบที่กล้าหาญชาญชัย ที่ว่า  
“...ขุนเจืองราชพิชิตทุกทิศา ขับไล่แกวแผ้วถาง  
ล้างปัจจา...ทั้งไทยลาวชาวละว้าและชาวเขา ก็  
ล้วนเล่าถึงเรื่องขุนเจืองเก่ง เป็นหัวหน้าพา  
ทหารแต่กาลเพรง ไหล่เลงเลือดสัศตรูปาล” (เอื้อ  
มณีรัตน์, 2541) ตัวบทเสนอให้เห็นการประกอบ  
สร้างให้วีรบุรุษลำนนามีอำนาจเหนือชาติพันธุ์อื่น

ตัวอย่างเนื้อหาที่กล่าวถึงพระอริยสงฆ์  
ท่านสำคัญในความทรงจำ ได้แก่ คุรูปาศรีวิชัย  
พระเถระชาวจังหวัดลำพูน ที่ว่า “พระผู้ซึ่งสมณะ  
กรรมฐาน เป็นยอดสงฆ์องค์มหาเถรจารย์ นาม  
ขนานคุรูปาศรีวิชัย...” คุรูปาศรีวิชัย ผู้เป็นพระมหา  
เถระสมบุรณ์พร้อมด้วยคุณธรรม และวัตรปฏิบัติ  
อันประเสริฐยิ่ง ดังข้อความที่ว่า “เพราะท่านมีศีล  
และธรรมประจำจิต ไม่พั้งผิดพระวินัยสดใสสม  
เชื่อว่าถึงซึ่งวิมุตติอันอุดม ประพฤติพรหมจรรย์  
จริงอิงสัจจา” (เอื้อ มณีรัตน์, 2541) ตัวบทเสนอ  
ให้เห็นลำนนาในฐานะพื้นที่ศูนย์กลางแห่งศาสนา  
ที่ชาวล้านนายกย่องและขนานนามท่านว่า  
“นักบุญแห่งลำนนา”

3.2 ธรรมชาติสาธารณะสำคัญในพื้นที่  
ลำนนา ภาคเหนืออุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรทาง  
ธรรมชาติ และสภาพภูมิศาสตร์ที่มีลักษณะเป็น  
ทิวเขาสูง จึงมีธรรมชาติสาธารณะที่ปรากฏ เช่น  
ถ้ำ แหล่งน้ำ พื้นที่ยกระดับ และพืชพรรณ  
เนื้อหาที่กล่าวถึงถ้ำ พบเพียงจังหวัดเดียว ได้แก่  
ถ้ำผาไท จังหวัดลำปาง ที่ว่า “ณ ถิ่นนี้มีถ้ำที่ล้ำเลิศ  
สวยประเสริฐสุดแสนแดนสยาม ชื่อว่า ถ้ำผาไทย  
พ้งนัยนาม คงตั้งตามเผ่าชนเชื้อคนไทย...”  
(เอื้อ มณีรัตน์, 2541)

เนื้อหาที่กล่าวถึงแหล่งน้ำพบว่า กวีได้  
บรรยายถึงกว๊าน อ่าง และแม่น้ำ ที่เป็นแหล่งน้ำ  
สำคัญและเป็นสถานที่ท่องเที่ยวประจำท้องถิ่น

นั้นๆ ตัวอย่างจังหวัดเชียงราย กวีได้กล่าว  
ถึงสามเหลี่ยมทองคำ พื้นที่พรมแดนระหว่าง  
ประเทศไทย ลาว และพม่า จุดบรรจบระหว่าง  
แม่น้ำรวกกับแม่น้ำโขง ดังข้อความที่ว่า “จาก  
เชียงแสนแล่นเรือขึ้นเหนือหน่อยจะถึงรอยต่อ  
ประเทศสามเขตชั้นท์ พม่าลาวไทยติดประชิด  
กัน โลกถือล้นเรียกสามเหลี่ยมทองคำ...” (เอื้อ  
มณีรัตน์, 2541)

ตัวอย่างที่กล่าวถึงพื้นที่ยกระดับ เช่น  
ภูเข และดอย ในจังหวัดเชียงใหม่กล่าวถึง  
“ดอยสุเทพ” แหล่งท่องเที่ยวไปไหว้พระธาตุ  
สำคัญ ดังข้อความที่ว่า “...บ้างก็ไปไหว้พระธาตุ  
พระศาสดา ด้วยศรัทธาขึงนักหวังมรรคผล อเนก  
อนันต์บรรดาสาธุชน ขึ้นไปบนอารามตามบรรได”  
(เอื้อ มณีรัตน์, 2541)

จังหวัดน่าน กวีระบุถึงพรรณไม้ที่พบ  
เฉพาะที่จังหวัดน่านหรือภาคเหนือ คือ ดอกชมพู  
คา ที่ว่า “...ดอกชมพูภูคาที่หายาก งดงามมากมี  
อยู่บนภูเขา ต้นสุดท้ายในโลกโซดไม่เบา สูงเสลา  
นำดูบนภูคา” (เอื้อ มณีรัตน์, 2541)

#### 4. ความทรงจำกับอัตลักษณ์วัฒนธรรม ลำนนา

สำนักงานราชบัณฑิตยสภาให้นิยามความ  
หมายของคำว่า อัตลักษณ์ หมายถึง ผลรวมของ  
ลักษณะเฉพาะของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งทำให้สิ่งนั้น  
เป็นที่รู้จักหรือจำได้ เช่น สังคมแต่ละสังคมมี  
อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเอง (สำนักงาน  
ราชบัณฑิตยสภา, 2550) อัตลักษณ์วัฒนธรรม  
ลำนนา จึงเป็นคุณสมบัติเฉพาะตัวที่บ่งบอกและ  
ชี้ชัดตัวบุคคล สังคม ชุมชนนั้นๆ ทั้งภาษา ศาสนา  
และวัฒนธรรมท้องถิ่น เมื่อได้ศึกษาบทกวีนิพนธ์เรื่อง  
ลำนาล้านนาพบว่า กวีได้กล่าวถึงความทรงจำกับ  
อัตลักษณ์วัฒนธรรมลำนนาไว้ 2 ประการ ได้แก่  
อัตลักษณ์ทางศาสนสถาน และอัตลักษณ์ทาง  
ประเพณี มีรายละเอียดดังนี้

4.1 อัตลักษณ์ทางศาสนสถาน ศาสนสถาน หมายถึง สถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เช่น โบสถ์ วิหาร สถูป เจดีย์ เป็นศาสนสถานทางพระพุทธศาสนา (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554) กวีสะท้อนอัตลักษณ์ของสถาปัตยกรรมล้านนา และความเจริญทางพุทธศาสนาของดินแดนล้านนาในอดีต ซึ่งเป็นเสน่ห์อย่างหนึ่งที่ดึงดูดให้นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศมาเยี่ยมชม ตัวอย่างจังหวัดลำพูน มีเนื้อหาที่กล่าวว่า “...มีเสาสงฆ์สูงห้อยห่วงร้อยรัดหอนสะบัดโบกพริ้วปลิวไสว ตุงกระด้างอย่างกระดานเป็นงานไม้ ล้านนาไทยทำแบบไว้แบบยล” (เอื้อ มณีรัตน์, 2541, หน้า)

ในจังหวัดน่าน กวีบรรยายอัตลักษณ์ทางศิลปวัฒนธรรมทางศาสนสถาน โดยเฉพาะวัดวาอารามที่มีศิลปะอันล้ำค่า และความวิจิตรงดงามอยู่ทั่วทุกมุมเมือง ตัวอย่างเช่น “วัดภูมินทร์ศิลปะฝาผนัง ก็โด่งดังไปไกลคนไชขาน” “วัดหนองบัวชื่อดังอยู่วังผา มีภาพฝาเขียนวิจิตรพิศมณ” “วัดพระธาตุแช่แห้งแหล่งชุมชน ขวนเยี่ยมยลไหว้พระธาตุองค์ศาสดา” “พระพุทธรูปนันทบุรีฯ เป็นศรีศาสน...ชื่อว่าวัดช้างค้ำผ่องอำไพ ศิลป์สมัยลังกาไลลาม” (เอื้อ มณีรัตน์, 2541) ความรุ่งเรืองทางอัตลักษณ์ด้านสถาปัตยกรรมของเมืองน่านนับเป็นจุดเด่นที่กวีแสดงพรรณนาที่ควรอนุรักษ์ให้คงอยู่และส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้เกิดความยั่งยืนต่อไป ดังบทประพันธ์ที่ว่า “เพราะห่างไกลไร้ผู้เชิดชูชื่อ ไม่เลื่องลือเรื่องรองผ่องเฉลิม หากทุกผู้รู้คุณช่วยจุนเจิม จะสานเสริมศิลป์นานเนิ่นนานเนา” (เอื้อ มณีรัตน์, 2541)

4.2 อัตลักษณ์ทางประเพณี พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 อธิบายว่าประเพณี หมายถึง สิ่งที่นิยมถือประพฤติปฏิบัติสืบๆ กันมาจนเป็นแบบแผนขนบธรรมเนียม หรือจารีตประเพณี (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554) กวี

กล่าวถึง ความทรงจำทางประเพณีที่แสดงให้เห็นการใช้ชีวิต วัฒนธรรมที่เป็นจุดเด่นของจังหวัดนั้นๆ ตัวอย่างจังหวัดน่าน มีเนื้อหาเด่นกล่าวถึงประเพณีการแข่งขันเรือยาว ที่ว่า “...แข่งเรือยาวชาวบุรีมีรางวัล คนเฝ้าพนันขันตบเท้าทุกปี...” (เอื้อ มณีรัตน์, 2541)

ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน กวีกล่าวถึงประเพณีปอยส่างลอง หรืองานบวชลูกแก้ว เป็นหนึ่งในงานประจำปีของชาวไทยใหญ่ในเมืองสาเยหมอก เพื่อทำการบรรพชาเป็นสามเณร นับเป็นมนต์เสน่ห์หนึ่งในงานประจำปีทั้งดงามเป็นอัตลักษณ์ ดังบทประพันธ์ที่ว่า “ปอยส่างลองแม่ฮ่องสอนกระฉ่อนชื่อ ชนเชื้อถือพร้อมพริกสมัศรสมาน เดือนเมษาทุกปีจะมีงาน ทุกหมู่บ้านจัดบวชผนวชเณร...” (เอื้อ มณีรัตน์, 2541)

กล่าวได้ว่าพื้นที่ความทรงจำทางสังคมและวัฒนธรรม พบว่า กวีนำเสนอความทรงจำผ่านตัวบทของวรรณกรรม ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้และความรอบรู้ในเรื่องราวของสังคมและท้องถิ่นเมืองเหนือ เพราะกวีเลือกหยิบสิ่งเด่นที่เห็นจับใจมากแล้วผ่านการนำเสนอจากการรอบรู้ การศึกษา และความทรงจำที่มุ่งถ่ายทอดและเล่าเรื่องราวตามเหตุการณ์ที่เป็นจริง นับเป็นการเผยแพร่เรื่องราวของสภาพสังคมเมืองเหนือ ศิลปะและวัฒนธรรมของท้องถิ่นล้านนาไว้เป็นลายลักษณ์อักษรอย่างดียิ่ง

## 2. ขนบ และ ลักษณะเด่นด้านวรรณศิลป์ในลำนำล้านนา

ขนบทางวรรณศิลป์เป็นแบบแผนและวิธีการบางประการในการแต่งวรรณคดีที่ได้รับการยอมรับและทำตามกัน ซึ่งโดยทั่วไปอาจเป็นแบบแผนการประพันธ์ทางฉันทลักษณ์ สำนวนของเรื่อง โครงเรื่อง ตัวละคร และศิลปะการประพันธ์ (ธเนศ เวศร์ภาดา, 2549) ขนบในที่นี้จึงหมายถึง ขนบนิยมซึ่งเป็นแบบแผนในการ



ประพันธ์ที่ปรากฏในกวีนิพนธ์ “ลำนาล้านนา” 2 ประเด็นได้แก่ ขนบนิยมของกลอนลำนานา และ ขนบและลักษณะเด่นด้านวรรณศิลป์ มีรายละเอียดดังนี้

#### 1. ขนบนิยมของกลอนลำนานา

1.1 การตั้งชื่อ “ลำนาล้านนา” คำว่า “ลำนานา” เป็นคำนาม หมายถึง บทกลอนที่ใช้ขับร้อง ได้แก่ บทละคร สักวา เสภา บทดอกสร้อย (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554) สอดคล้องกับที่ กำชัย ทองหล่อ (2537) กล่าวถึงกลอนลำนานาว่าเป็นกลอนที่ใช้สำหรับขับ ร้อง หรือสวด ให้มีทำนองต่างๆ ได้แก่ กลอนละคร กลอนสักวา กลอนเสภา และกลอนขับร้อง ทั้งนี้ กลอนลำนานาอาจรวมถึงกลอนที่แต่งขึ้นทั่วๆ ไป แล้วนำมาขับร้องประกอบเข้ากับดนตรีด้วยก็ได้ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2550) ส่วนคำว่า “ล้านนา” ปัจจุบัน หมายถึง บริเวณ 8 จังหวัดภาคเหนือของประเทศไทย ได้แก่ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เชียงราย พะเยา แพร่ น่าน และแม่ฮ่องสอน

“ลำนาล้านนา” น่าจะมีความหมายว่า บทกลอนที่ใช้ขับร้องเรื่องราวที่เกี่ยวกับอาณาจักรล้านนา เพื่อบรรยายดินแดนแห่งภูมิปัญญาที่สั่งสมมาแต่อดีต วัฒนธรรมประเพณีอันเก่าแก่โบราณ มักมีเรื่องเล่าประกอบเพื่ออธิบายลักษณะที่มา ประวัติความเป็นมา ที่ล้วนผูกพันกับวิถีชีวิตของชาวล้านนาอย่างแนบแน่น “ลำนาล้านนา” จึงเป็นการตั้งชื่อโดยใช้คำนามบอกขอบเขตและอาณาเขตพื้นที่ ผูกพันกับประเภทของคำประพันธ์ ซึ่งชื่อเรื่องดังกล่าวมีความสอดคล้องกับเนื้อหาของเรื่องนี้เป็นอย่างยิ่ง

#### 1.2 ขนบด้านรูปแบบคำประพันธ์

“ลำนาล้านนา” เป็นกวีนิพนธ์ที่แต่งขึ้นโดยใช้คำประพันธ์ประเภทกลอนลำนานา มีความยาว 1,462 คำกลอน โดยมีรูปแบบเป็นกลอนสุภาพ จำนวน 731 บท และรูปแบบโคลงใน

บทปัจฉิมลิขิต จำนวน 2 บท

โดยคำประพันธ์ประเภทกลอนสุภาพเป็นคำประพันธ์ที่มีการเล่นสัมผัสนอกเป็นไปตามฉันทลักษณ์ทุกประการ แต่ไม่บังคับหรือห้ามเสียงสูงต่ำ สัมผัสใน มีการใช้สัมผัสในทุกวรรค วรรคละ 2-4 แห่ง ส่วนใหญ่เน้นสัมผัสสระและสัมผัสพยัญชนะ และไม่บังคับการใช้คำแบบตายตัว แต่สำนวนกลอนมีความไพเราะด้วยสัมผัสที่ประสานกันได้อย่างกลมกลืน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

“...มีหินย้อยห้อยยาวสาวาก่อง ดูเรื่อง  
รอรวยประกายเพชรพรายใส น้ำหยดหยะเปาะ  
เปาะแหมะแหมะไป เย็นจับใจยิ่งล้ำในถ้ำทอง...”  
(เอื้อ มณีรัตน์, 2541)

สำหรับคำประพันธ์ประเภทโคลงในบทปัจฉิมลิขิต มีรูปแบบเป็นโคลงกระทู้ในบทแรก และโคลงสี่สุภาพในบทสุดท้ายของเรื่อง โดยจะพบสัมผัสพยัญชนะมากกว่าสัมผัสสระ การบังคับเอกโท กวีใช้บังคับเอกโทตามฉันทลักษณ์ดั้งเดิมคือ บังคับเอก 7 แห่ง บังคับโท 4 แห่ง ขณะเดียวกันบางแห่งกวีใช้คำตายแทนบังคับเอกโทดังกล่าว ส่วนฉันทลักษณ์ของโคลงกระทู้มีลักษณะเช่นเดียวกับโคลงสี่สุภาพ แต่ตั้งคำหน้าแต่ละบาทเป็น 1 คำ เรียกว่าโคลงกระทู้หนึ่ง ที่ชนิดคำข้างหน้าเป็นชื่อเรื่อง ที่ว่า

|                     |                                 |
|---------------------|---------------------------------|
| ลำน                 | พังเพียงอาตม์เอื้อ มณีรัตน์     |
| นำ                  | เรื่องราวสารพัด แพร่ไว้         |
| ลำน                 | นาแปดจังหวัด เวียนทั่ว ถึงแฮ    |
| นา                  | เนกสารัตถ์ไสร ส่องพื้นภูมิเหนือ |
| สำเนียง             | เวียงสมุทร เชื้อ เชิญประพันธ์   |
| เกรงนักจักบ่บรร     | ลุแล้ว                          |
| น้ำหยดแต่ละหยาดพลัน | พูนภาพ-นะนา                     |
| ไฉย่อนวอนปราชญ์แก่  | กลับให้เห็นสม                   |

(เอื้อ มณีรัตน์, 2541)

รูปแบบคำประพันธ์ในลำนำลำนนาดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า กวียังคงรักษาขนบด้านรูปแบบดั้งเดิมไว้ แต่มีความยืดหยุ่นในเรื่องจำนวนคำขณะเดียวกัน ก็ได้เน้นการเล่นสัมผัสในทั้งสัมผัสสระและสัมผัสพยัญชนะ จึงทำให้ลีลาและจังหวะของคำประพันธ์ มีความไพเราะทั้งด้านเสียงและความหมาย

## 2. ขนบและลักษณะเด่นด้านวรรณศิลป์

ขนบและลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์มีส่วนทำให้กวีนิพนธ์พื้นถิ่นร่วมสมัยเรื่อง “ลำนำลำนนา” มีความไพเราะทั้งในระดับการใช้คำ ความหมาย และความคิดนั้น เกิดจากศิลปะการใช้ภาษาที่มีการเลือกสรรถ้อยคำทั้งความเรียบง่าย และความสละสลวย ผลจากการศึกษาพบว่า มี 3 ระดับ ได้แก่ ระดับเสียง ระดับคำ และระดับความ ดังนี้

### 2.1 ระดับเสียง ได้แก่ การเล่นเสียงสัมผัสและการเล่นคำเล่นเสียง

2.1.1 การเล่นเสียงสัมผัส เสียงสัมผัสสระและสัมผัสพยัญชนะปรากฏในกลอนลำนำเรื่องนี้โดยตลอด กวีนิยมใช้ทั้งสัมผัสสระและสัมผัสพยัญชนะ ซึ่งตำแหน่งการเล่นเสียงสัมผัสมีทั้งในวรรคเดียวกัน ในบาทเดียวกัน และระหว่างบท ตัวอย่างการเล่นเสียงสัมผัสมีดังนี้

...กอก้านกิ่งมิ่งไม้ใบช่อมู่  
แผ่ปกคลุมครีမ်ครีกด้วยพฤษภา  
ฝูงลิงโลดโดดไต่อยู่ไปมา  
เก็บผลาล้วนเปลือกช่างเลือกกิน

ลูกอ่อนแอมแม่มอยู่แอบอก  
ห้อยโหนหกหัวหันดูผืนผิน  
ชะนีโหยโหยให้ยามไต่ยีน  
ดังจะรินหลังชลเนตรนอง.....

(เอื้อ มณีรัตน์, 2541)

บทประพันธ์ข้างต้นกวีใช้เสียงสัมผัสพยัญชนะในวรรคเดียวกัน ดังนี้ คู่ คือ การใช้พยัญชนะตัวเดียวกันเรียงกัน 2 คำ เช่น มิ่ง-ไม้ ลิง-โลด ปล่อน-เปลือก เทียบคู่ คือ การใช้พยัญชนะตัวเดียวกันเรียงกัน 3 คำ ดังเช่น กอ-ก้าน-กิ่ง และ คลุม-ครีမ်-ครีก เทียบรถ คือ การใช้พยัญชนะตัวเดียวกันหรือเสียงคล้ายกัน เรียงกัน 5 คำ เช่น ห้อยโหนหกหัวหัน แทรกคู่ คือ การใช้พยัญชนะตัวเดียวกันหรือคู่กัน เรียงกัน 2 คำ หรือ 3 คำ โดยมีพยัญชนะอื่นคั่นกลาง 1 คำ เช่น ลูกอ่อนแอมแม่ม นอกจากนี้ กวีใช้เสียงสระในวรรคเดียวกัน ดังนี้ กิ่ง-มิ่ง ไม้-ใบ โลด-โดด แอ-แม่ม และโหย-โหย ส่วนสัมผัสระหว่างบทใช้สัมผัสสระคำว่า กิน-ผิน เป็นต้น

2.1.2 การเล่นคำเล่นเสียง บทประพันธ์เรื่องลำนำลำนนา พบการเล่นคำเล่นเสียงที่มีความหมายพ้องกันหรือใกล้เคียงกัน เช่น ในบทกลอนที่ว่า แยมยืม เปรศพริ้ม ทรวดทรง พริ้วพราย กริดกราย และนวนาค คำเหล่านี้ล้วนทำให้เกิดความไพเราะและจังหวะของเสียง ซึ่งมีผลต่อความชัดเจนของภาพ ความหมาย ทำให้เข้าใจอาการ ซึ่งมีผลต่อการสร้างจินตภาพในใจผู้อ่านได้เป็นอย่างดี ความว่า

...กระแจจันทน์เจิมแก้มยั่วแยมยืม  
ช่างเปรศพริ้มสรรพางค์ดั่งนางหงส์  
สาวเชื้อไทยใหญ่ยวนชวนพวง  
ดูทรวดทรงบอบบางอย่างกีนรร

ไว้ผมมวยสวยสมแสนคมสัน  
ทศเกษตรณด้วยดอกเอื้องสีเหลืองอ่อน  
สวมเสื้อแพรพริ้วพรายกริดกรายกร  
กางร่มจนวนายนาดสวยบาดใจ...

(เอื้อ มณีรัตน์, 2541)

## 2.2 ระดับคำ ได้แก่ การสรรคำและการใช้ คำในภาษากวีสมัยใหม่

2.2.1 การสรรคำ การใช้คำในกวี  
นิพนธ์เรื่องนี้ กวีเน้นใช้คำง่าย สื่อความหมาย  
ชัดเจน เหมาะสมกับประเภทงานประพันธ์และ  
เหมาะสมกับเนื้อหา กล่าวคือ แม้จะใช้คำง่ายแต่  
คำที่ใช้แต่ละช่วงก็คำนึงถึงวัฒนธรรมการใช้ภาษา  
และความเหมาะสมกับสถานภาพ ตัวอย่างเช่น  
เมื่อกล่าวถึงสาวดอกคำใต้ซึ่งเป็นสามัญชนทั่วไป  
ก็จะใช้ภาษาพูดแบบชาวบ้านทั่วไป เช่น “แต่ส่วน  
มากยากแค้นแสนสาหัส ต้องตู่หัดตู่เห่เตร็จ  
เตร่หนี ไปประกอบอาชีพโสเภณี ชื่อเสียงปู้ป่น  
ยับน้ออับอาย” (เอื้อ มณีรัตน์, 2541) และเมื่อ  
กล่าวถึงกษัตริย์ ก็จะใช้คำราชาศัพท์และถ้อยคำ  
ภาษาที่เหมาะสมกับสถานภาพ ดังตัวอย่างกวี  
ถวายพระพรพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร  
มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร  
เนื่องในวโรกาสมหามงคลสมัยพระราชพิธี  
กาญจนาภิเษก ฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี  
ที่ว่า “เป็นฉัตรชั้นกันเกล้าของเหล่าราชฎาร์ ได้  
เบื้องบาทบพิตรอดิศร คุ่มครองชาติศาสนาให้  
ถาวร ถวายพระพรขอพระองค์ทรงพระเจริญ”  
(เอื้อ มณีรัตน์, 2541)

2.2.2 การใช้คำในภาษากวีสมัยใหม่  
ตามชนบแต่เดิมมา ภาษากวีจะจัดเป็นภาษา  
พิเศษในแง่ของการใช้คำซึ่งจะเป็นศัพท์วรรณคดี  
โดยเฉพาะ ซึ่งหมายถึงเป็นศัพท์ที่มาจากภาษา  
บาลี สันสกฤต หรือเขมร อันเป็นการเน้นถึง  
ภูมิปัญญาแห่งความเป็นปราชญ์ทางภาษา  
ของกวี (สุจิตรา จงสถิตยวัฒนา, 2556) เมื่อ  
พิจารณาการใช้ภาษาของกวีจะมีความเป็น  
ปัจเจกบุคคลค่อนข้างสูง กล่าวคือการใช้ภาษาตาม  
ชนบทกวีโบราณ และการใช้ภาษาที่เรียบง่ายไม่มี  
ศัพท์ทางวรรณคดีตามชนบเดิม เช่น

สอนให้ปลูกไม้ผลที่บนดอย  
ดีไม่น้อยทั้งบรรดาบุปผาพันธุ์  
เดี๋ยวนี้ชาวเขามีรถขี่โก้  
ฉุยฉายโซว์เขียวหนาไครอย่าหยั่น  
ขายส่งออกนอกเนื่องดูเชื่องครัน  
ระดับชั้นอินเตอร์มูเซอแม้ง  
(เอื้อ มณีรัตน์, 2541)

การใช้คำเรียบง่ายแต่เป็นการเล่น  
คำสัมผัสนั้น นับเป็นลักษณะร่วมที่สำคัญของกวี  
ร่วมสมัย ศัพท์สมัยใหม่ที่กวีใช้ เช่น รถขี่โก้  
อินเตอร์ ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะต้องการเสนอ  
ความคิดให้ตรงความหมาย และไม่มี ความจำเป็น  
ที่ต้องคิดศัพท์ใหม่เพื่อความเสนาะเพราะพริ้ง  
กวีจึงได้สร้างภาษาตามลีลาเฉพาะของตนเอง  
ทำให้เกิดการผสมผสานระหว่าง “ชนบ” ที่มี  
ลักษณะพริ้งพรายด้วยเสียงสัมผัสและการเล่นคำ  
กับลีลาวรรณศิลป์เฉพาะตน

2.3 ระดับความ ลักษณะวรรณศิลป์ใน  
ระดับความนี้จะวิเคราะห์วิจารณ์ในด้านภาพพจน์  
โวหารตลอดจนรสวรรณคดีและกวีโวหาร โดยมี  
รายละเอียดและตัวอย่างดังนี้

2.3.1 ภาพพจน์ เป็นศิลปะการใช้  
ภาษาเพื่อเพิ่มอรรถรสให้แก่คำและความหมาย  
ซึ่งอาจให้ความหมายกำกวม คลุมเครือ และไม่  
ตรงตามความหมายเดิมที่เข้าใจกันมา ผู้รับสาร  
ต้องอาศัยความรู้ ความคิด ความเข้าใจในบริบท  
คำโดยรอบ และจินตนาการเทียบเคียง ลักษณะ  
ของภาพพจน์ที่ปรากฏใน “ลำนาล้านนา” มีดังนี้

กวีสร้างภาพพจน์หลายลักษณะ  
เช่น ภาพพจน์อุปลักษณ์ที่มีภาพพจน์อุปมา และ  
อุปพจน์สอดแทรก ดังคำกลอนในตอนสมเด็จพระยา  
ที่ว่า

พระคุณท่านสุตประมาณประมวลหมด  
 จักจรดจารึกไว้ศึกษา  
 เอาสุเมรุเป็นตัวปากกา  
 พื้นนภาเป็นกระดาษวาดบรรจง  
 หนึ่งเล่าเอาขลามหาสมุทร  
 เป็นประดุกน้ำหมึกนิกประสงค์  
 จนสมุทรแห่งหมดทุกหยดลง  
 เชื่อว่าคงจะไม่จบครบข้อความ  
 (เอื้อ มณีรัตน์, 2541, หน้า 71)

คำกลอนข้างต้นมีข้อความภาพพจน์ ดังนี้  
 “เอาสุเมรุเป็นตัวปากกา พื้นนภาเป็น  
 กระดาษวาดบรรจง” เป็นภาพพจน์อุปมาที่  
 ที่เปรียบภูเขาเป็นปากกา และพื้นท้องฟ้าเป็น  
 กระดาษ ก็ไม่สามารถพรรณนาพระคุณอันยิ่งใหญ่  
 ที่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีมอบให้  
 ปวงชนได้หมดทุกเรื่องราว

“หนึ่งเล่าเอาขลามหาสมุทร เป็นประดุก  
 น้ำหมึกนิกประสงค์” เป็นภาพพจน์อุปมาที่  
 เปรียบน้ำในมหาสมุทรเหมือนกับน้ำหมึกปากกา  
 ก็ไม่สามารถเขียนบรรยายพระเมตตาคุณอันสุด  
 ครอบนักได้

“จนสมุทรแห่งหมดทุกหยดลง เชื่อว่า  
 คงจะไม่จบครบข้อความ” เป็นภาพพจน์อุปมาที่  
 กล่าวเกินจริงให้เห็นพระมหากรุณาธิคุณที่  
 พระองค์ทรงมอบให้กับพสกนิกรและผืนแผ่นดิน  
 ไทยที่ไม่สามารถบรรยายได้อย่างจบความ

2.3.2 โวหารการเขียน เป็นถ้อยคำ  
 ที่ใช้ในการสื่อสารด้วยการเรียบเรียงอย่างมี  
 วิธีการ และมีศิลปะเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องราว  
 และความรู้สึกตรงตามที่ผู้ส่งสารต้องการ โวหาร  
 โดยทั่วไปได้แก่ บรรยายโวหาร พรรณาโวหาร

สาธกโวหาร และเทศนาโวหาร เมื่ออ่านวิเคราะห์  
 ลำนำลำนานาพบว่า โวหารที่กวีนำเสนอได้อย่าง  
 โดดเด่นเป็นเลิศ คือ พรรณาโวหาร

ตัวอย่างพรรณนาโวหาร กวีได้แทรก  
 การนำเสนอวรรณคดีเรื่องลิลิตพระลอ โดยการ  
 พรรณาเรียกว่า “เข้าแบบ” ซึ่งกวีใช้วิธีการเข้า  
 แบบที่เกิดด้วยค่านิยมการเคารพครู เมื่อมีการ  
 บรรยายถึงดงามอยู่แล้ว กวีจะยึดถือเอาเป็นแบบ  
 ฉบับจนกลายเป็นขนบนิยมลักษณะการพรรณนา  
 สิ่งต่างๆ (رينฤทัย สัจจพันธ์, 2526) ดังการนำชื่อ  
 พรรณไม้ ดอกไม้ นก และสัตว์ป่านานาชนิด ที่กวี  
 มีความชื่นชอบและดื่มด่ำในความไพเราะงดงาม  
 จึงนำมาแทรกในงานประพันธ์ของตนเองอย่าง  
 ประสานกลมกลืน และใช้ศิลปะของการแต่งด้วย  
 ถ้อยคำที่สวยงามตามแบบฉบับของตนเอง ดังบท  
 ชมธรรมชาติที่ว่า

บทชมนก

“...นกก็โฉบส่งเสียงฟางเพียงพจน์  
 นันนกก็ดรอ้งร้องก้องในป่า  
 นกเค้ากู่อยู่บนต้นตมูกา  
 อยากรู้หาลอร่าให้หาญน้อง...”

บทชมไม้

“...ตะลิงปลิงชิงชังมะดันมะตูม  
 มะไฟลูกเหลืองแดงแซมซ้า  
 สมอสมี่มีมากแลหลากหลาย  
 กรดมะกาดินหินลิ้นกระบือ...”

บทชมปลา

“...ตะเพียนทองล่องลอยคล้อย

คลาคลาด

เหล่าปลาหลากหลายสลับกันสับสน  
 ปลาตะพากมากมายว่ายเวียนวน  
 ปลาหมอพันธุ์พองน้ำค้ำคอง...”

(เอื้อ มณีรัตน์, 2541)

### 2.3.3 รสวรรณคดีและกวีโวหาร

การนำเสนอและการรับรู้ทางอารมณ์ของ  
รสวรรณคดีและกวีโวหารมีลักษณะที่คล้ายกัน  
โดยรสทางวรรณคดี คือ การแสดงออกเป็นสื่อ  
นำความนึกคิด ความสะเทือนใจ และจินตนาการ  
ของผู้แต่งออกสู่ผู้อ่าน ที่ทำให้ผู้อ่านมีความรู้สึก  
และความเข้าใจต่อเรื่องราว (กุหลาบ มัลลิกะมาส,  
2531) ส่วนกวีโวหาร คือ ถ้อยคำ สำนวน และ  
ชั้นเชิงในการแต่งคำประพันธ์ของกวี โดยมุ่ง  
ประสิทธิผลทางอารมณ์ที่ทำให้บทกวีถึงพร้อม  
ด้วยงามของเสียงและความหมาย ได้แก่  
เสาวرنี นารีปราโมทย์ พิโรธาทัง และสัลลา  
บังคพิไสย (ราชบัณฑิตยสถาน, 2552) รส  
วรรณคดีและกวีโวหารบางลักษณะเป็นไปใน  
ทำนองเดียวกัน ตัวอย่างเช่นบทประพันธ์ที่กวี  
ได้พรรณนาถึงวรรณคดีเรื่องลิลิตพระลอ ในตอน  
พระลอลาพระราชมารดาให้คุณค่าทั้งคุณารสกับ  
สัลลาบังคพิไสย ที่ว่า

นางบุญเหลือเนื้อสันประหว่นไหว  
แสนอาลัยลูกยาน้ำตาพลั่ง...  
ยุ้งรินไรมิให้ตอมถนอมนัก  
เฝ้าพุ่มผักตั้งแต่เพียงไร่ไถ่ยงสา  
ให้ตีมนมชมชื่นรื่นอร่า  
จนเต็บกลารูปรางสำอององค์  
แม่หวังใจไว้อยากจะฝากผี  
มาบัดนี้ผิดคาดพลาดประสงค์  
เจ้ารักหญิงทั้งแม่ได้แต่ปลง  
ก็ขอจงสุขสวัสดิ์กำจัดภัย

(เอื้อ มณีรัตน์, 2541)

ความมั่งคั่งในด้านรสวรรณคดีและกวี  
โวหารข้างต้น กวีรังสรรค์ขึ้นอย่างประณีตนับ  
เป็นการสืบทอดและการสร้างสรรค์กวีนิพนธ์ที่นำ  
พื้นฐานความรู้ประพันธ์ศาสตร์และแรงบันดาลใจ

ใจจากการศึกษารสวรรณคดีโบราณในฐานะเป็น  
วรรณคดีชั้นครูให้มีคุณค่าเทียบเคียงกับวรรณคดี  
แบบฉบับอย่างใกล้เคียงกัน

การนำเสนอเนื้อความอีกตอนที่ว่า  
พระลอได้นางเพื่อนนางแพง ให้คุณค่าทั้งศฤงคาร  
รสกับนารีปราโมทย์ในบทอัศจรรย์ กวีสื่อเรื่อง  
เพศสัมพันธ์โดยยังคงกรอบของขนบการประพันธ์  
และวิธีคิดเกี่ยวกับการสื่อความหมายเรื่องเพศ  
โดยใช้สัญลักษณ์ตามชนบวรณศิลป์ไทยแต่อดีต  
ดังความกล่าวว่า

อัศจรรย์ลั่นเลื่อนสะเทือนโลก  
สุเมรุโยกเอนโอนจะโค่นหัก  
ท้องทะเลเรวนปั่นป่วนนัก  
เกิดคลื่นยักษ์ซัดฝั่งจนพังกินท์  
โลมาล่องท่องสมุทรดำผุดไผล  
แล้ววายโศขบหลับอยู่กับหิน  
พระเหนื่อยอ่อนนอนกลางหว่างยุพิน  
สมถวิลที่นั่นกับบรรทม

(เอื้อ มณีรัตน์, 2541)

ตามที่กล่าวมา อาจกล่าวสรุปได้ว่าชนบ  
ทางวรรณศิลป์ที่ เอื้อ มณีรัตน์ ใช้ในกวีนิพนธ์เรื่อง  
ลำนาล้านนา มีทั้งการใช้ชนบวรณศิลป์ที่ผสม  
ระหว่างคุณค่าวรรณศิลป์เดิมและใหม่ได้อย่าง  
แนบคาย

### สรุปและการอภิปรายผล

กวีนิพนธ์ “ลำนาล้านนา” ผลงานการ  
ประพันธ์ของ เอื้อ มณีรัตน์ กวีชาวล้านนา แต่ง  
ขึ้นโดยใช้คำประพันธ์ประเภทกลอนสุภาพ จำนวน  
731 บท และโคลงในบทปัจฉิมลิขิต จำนวน 2 บท  
ด้วยบทนำเสนอเรื่องราวของ 8 จังหวัดภาคเหนือ  
ของไทย หรือที่เรียกว่า “ล้านนา” ผ่านความทรง  
จำทางสังคมและวัฒนธรรมในฐานะสิ่งประกอบ



สร้างทางสังคม โดยการจดจำและคัดสรรเรื่องราวให้ผู้อ่านได้เห็นสภาพสังคม ประวัติศาสตร์ สถานที่ ธรรมชาติ และเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับบุคคลสำคัญ เพื่อให้สมาชิกของสังคมรับรู้และมีความทรงจำร่วมกัน ซึ่งการทบทวนอดีตก็อาจทำให้ได้บทเรียนที่ดีสำหรับปัจจุบัน หรืออาจเป็นเครื่องมือที่ช่วยสร้างพื้นที่แห่งความทรงจำให้ดำรงอยู่ในสังคมร่วมสมัยต่อไป

ด้านขนบและลักษณะเด่นวรรณศิลป์ ระดับเสียง ระดับคำ และระดับความ ในระดับเสียงและคำ เน้นการใช้คำง่าย สื่อความหมายที่ชัดเจน คำนี้ถึงวัฒนธรรมการใช้ภาษาที่เหมาะสม มีการเล่นคำ เล่นเสียง ทำให้กลอนมีความไพเราะ สละสลวย และระดับความ พบการใช้ภาพพจน์และโวหารที่ก่อให้เกิดจินตภาพ จินตนาการ และอารมณ์สะเทือนใจ ทำให้เห็นลีลาวรรณศิลป์ของผู้ประพันธ์ที่เป็นกวีชาวล้านนาและกวีสมัยใหม่ แต่ยังคงสืบทอดขนบวรรณศิลป์ของไทยที่มีรากฐานการใช้ศิลปะการประพันธ์อันประณีต มีได้แตกต่างจากต้นแบบขนบวรรณศิลป์ดั้งเดิม

สอดคล้องกับที่ สุภาพร พลายเล็ก (2541) ศึกษาเปรียบเทียบนิราศของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร และวรรณคดีนิราศในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งให้เห็นว่าวรรณคดีนิราศในสมัยรัตนโกสินทร์เป็นจำนวนมาก สืบทอดขนบในการแต่งจากวรรณคดีนิราศของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร อีกทั้งมีการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ ขึ้นมาผสมผสานทำให้เป็นเอกลักษณ์ส่วนตัวที่ดำเนินควบคู่ไปกับการสืบทอดขนบการประพันธ์ดั้งเดิมไว้

กล่าวได้ว่าความดีงามของเนื้อหา กลวิธี การถ่ายทอดความรู้ ความคิด ประกอบทั้งรูปแบบคำประพันธ์ วรรณศิลป์ และศิลปะการประพันธ์ที่ลงตัว นับได้ว่า “ลำนาล้านนา” เป็นกวีนิพนธ์อีกเรื่องที่มีคุณภาพ เป็นตัวบทหนึ่งที่มีส่วนร่วมในการนำเสนอและสืบทอดเรื่องราวของท้องถิ่นล้านนา ตลอดทั้งการมีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อสังคมในฐานะการสร้างสรรค์กวีนิพนธ์ที่มีคุณค่าทั้งทางปัญญา อารมณ์ และสืบทอดสมบัติวรรณศิลป์ให้คงอยู่สืบไป

### เอกสารอ้างอิง

- กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ และคุณหญิง. (2551). บทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เพชรเมื่อดงามของวรรณคดีไทย. *วารสารราชบัณฑิตยสถาน*, 33(1), 148-157.
- กุลลาบ มัลลิกะมาส. (2531). *ความรู้ทั่วไปทางวรรณคดีไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 6). ขวนพิมพ์.
- กำชัย ทองหล่อ. (2537). *หลักภาษาไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 9). อมรรการพิมพ์.
- ธเนศ เวศร์ภาดา. (2549). *หอมโลกรวรรณศิลป์*. ปาเจรา.
- นันทนัย ประสานนาม. (2557). Memory in culture. *วารสารมนุษยศาสตร์วิชาการ*, 21(2), 297-307.
- นันทนัย ประสานนาม. (2561). วรรณกรรมกับประวัติศาสตร์ในประเทศไทย จากมุมมองความทรงจำศึกษา. *วารสารอักษรศาสตร์มหาวิทยาลัยศิลปากร*, 40(1), 51-84.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2550). *พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมไทย ภาคฉันท์ลักษณะ*. ราชบัณฑิตยสถาน.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2552). *พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมไทย*. ราชบัณฑิตยสถาน.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2554). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*. นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น.

- รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. (2526). *ความรู้ทั่วไปทางภาษาไทย ตอนที่ 3 วรรณคดีไทย*. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- สุจิตรา จงสถิตยวัฒนา. (2556). *หวังสร้างศิลปินฤมิต เพรศแพรว การสืบทอดชนบกับการสร้างสรรค์วรรณคิลป์ในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่*. คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุภาพร พลายเล็ก. (2541). *นิราศสมัยรัตนโกสินทร์: การสืบทอดชนบวรรณคิลป์จากพระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย]*.
- สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2550). “อัตลัษณ” บทวิทยุรายการ รู้ รัก ภาษาไทย. <https://shorturl.asia/QErzg>.
- เอื้อ มณีรัตน์. (2541). *ลำนำนานา*. สำนักพิมพ์ขอนแก่น.
- Tanabe, S. & Keyes, C. F. (2002). *Cultural crisis and social memory modernity and identity in Thailand and Laos*. Routledge.